

K.A.Xudaverdiyeva
i.e.n., dosent. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
kifayat60@gmail.com
A.A.Balabəyli
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
abdulla.balabayli@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 19.01.2026

The article was received by editorial board on 19.01.2026

Статья принята к печати 19.01.2026

PUL VƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTUNDA MALİYYƏ RİSKLƏRİ, DAXİLİ NƏZARƏT VƏ BEYNƏLXALQ MUHASİBAT UÇOT STANDARTLARININ TƏTBİQİ

Xülasə

Tədqiqat pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə risklərinin (likvidlik, əməliyyat, valyuta və saxtakarlıq riskləri) müəyyənləşdirilməsi və idarə olunması, daxili nəzarət sisteminin rolu, həmçinin beynəlxalq uçot standartlarının, xüsusilə Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları (BMUS) tətbiqinin uçotun şəffaflığına və etibarlılığına təsiri aspektlərini araşdırır. Tədqiqatda pul vəsaitlərinin tanınması, ölçülməsi, təsnifatı və açıqlanması üzrə standart tələblərin müəssisələrin maliyyə hesabatlarında risklərin azaldılmasına necə töhfə verdiyi sistemli şəkildə təhlil olunur.

Tədqiqatın məqsədi pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə risklərinin azaldılmasında effektiv daxili nəzarət mexanizmlərinin (vəzifələrin ayrılması, səlahiyyətlərin təsdiqi, uzlaşmalar, nəzarət prosedurları) və BMUS-a uyğun uçot praktikasının əhəmiyyətini müəyyən etmək, həmçinin müəssisələr üçün praktik tövsiyələr formalaşdırmaqdır. Bu çərçivədə pul axınlarının monitorinqi, nəzarət mühitinin gücləndirilməsi və standartlara uyğun açıqlamaların qərarverməyə təsiri qiymətləndirilir.

***Açar sözlər:** pul vəsaitləri, maliyyə riskləri, likvidlik riski, əməliyyat riski, daxili nəzarət sistemi, maliyyə hesabatları.*

GİRİŞ

Müasir iqtisadi şəraitdə pul və pul vəsaitlərinin uçotu müəssisələrin maliyyə sabitliyinin, likvidliyinin və əməliyyat fəaliyyətinin fasiləsizliyinin təmin olunmasında həlledici rol oynayır. Pul vəsaitləri gündəlik təsərrüfat əməliyyatlarının icrasında əsas vasitə olmaqla yanaşı, müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmə qabiliyyətini müəyyən edən əsas göstəricilərdən biridir. Məhz bu səbəbdən pul axınlarının düzgün planlaşdırılması, uçotda tam və dəqiq əks etdirilməsi və daimi nəzarətdə saxlanması maliyyə idarəetməsinin prioritet istiqamətlərindən sayılır.

Pul vəsaitləri ən yüksək likvidliyə malik aktivlər olmaqla yanaşı, eyni zamanda maliyyə firıldaqları, uçot səhvləri, sənədləşmədə nöqsanlar və daxili nəzarət mexanizmlərindəki boşluqlar baxımından ən riskli uçot obyektlərindən biri hesab olunur. Nağd vəsaitlərin və bank hesablarındakı vəsaitlərin asanlıqla mənimsənilə bilməsi, icazəsiz ödənişlərin aparılması və ya uçot məlumatlarının təhrif edilməsi riski bu sahədə nəzarətin gücləndirilməsini zəruri edir. Bu risklər vaxtında müəyyən edilmədikdə müəssisənin maliyyə nəticələrinə, reputasiyasına və ümumi dayanıqlığına ciddi mənfi təsir göstərə bilər.

Bu baxımdan pul və pul vəsaitlərinin düzgün uçotu yalnız texniki mühasibat əməliyyatları ilə məhdudlaşmır, həm də strateji maliyyə idarəetməsinin və risklərin azaldılmasının mühüm aləti kimi çıxış edir. Effektiv uçot sistemi rəhbərliyə etibarlı informasiya təqdim edərək maliyyə qərarlarının əsaslandırılmasına, daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə və maliyyə risklərinin

minimumuna endirilməsinə imkan yaradır. Nəticə etibarilə, pul vəsaitlərinin uçotu müəssisənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və uzunmüddətli dayanıqlı inkişafında əsas rol oynayan strateji sahə kimi qiymətləndirilməlidir.

Qloballaşma və maliyyə bazarlarının inteqrasiyası şəraitində müəssisələrin maliyyə hesabatlarının beynəlxalq səviyyədə müqayisəolunan və şəffaf olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları (BMUS) pul və pul vəsaitlərinin tanınması, ölçülməsi və açıqlanması üçün vahid metodoloji çərçivə formalaşdıraraq maliyyə məlumatlarının etibarlılığını artırır. MHBS-in tələblərinə uyğun uçot aparılması pul axınlarının düzgün əks etdirilməsinə, risklərin vaxtında aşkarlanmasına və idarəetmə qərarlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Digər tərəfdən, daxili nəzarət sisteminin zəifliyi pul vəsaitlərinin uçotunda ciddi maliyyə risklərinin yaranmasına səbəb ola bilər. Vəzifələrin ayrılması, nəzarət prosedurlarının tətbiqi, sənədləşmənin düzgün təşkili və müntəzəm monitoring mexanizmləri bu risklərin azaldılmasında əsas alətlər hesab olunur. Məhz bu kontekstdə pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə riskləri, daxili nəzarət və beynəlxalq uçot standartlarının qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi aktual elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

Makroiqtisadi səviyyədə, eləcə də idarə və müəssisələrin fəaliyyətində pul dövriyyəsindən məqsədyönlü və eyni zamanda səmərəli istifadə iqtisadi inkişafın və maliyyə sabitliyinin əsas şərtlərindən biri hesab olunur. Pul dövriyyəsi təkcə ödənişlərin həyata keçirilməsi funksiyasını yerinə yetirmir, həm də təkrar istehsal proseslərinin davamlılığını təmin edən mühüm maliyyə-iqtisadi mexanizm kimi çıxış edir. Bu mexanizm vasitəsilə istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak mərhələləri arasında əlaqə qurulur və iqtisadi resursların hərəkəti tənzimlənir.

Pul dövriyyəsinin səmərəli təşkili, bir tərəfdən, pulun tədavülü ilə iqtisadiyyatın real sektorunda formalaşan pul axınları arasında tarazlığın qorunmasını, digər tərəfdən isə potensial və real pul axınları arasında optimal nisbətin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Əgər bu tarazlıq pozularsa, iqtisadiyyatda likvidlik çatışmazlığı və ya əksinə, artıq pul kütləsi formalaşa bilər ki, bu da inflyasiya təzyiqlərinin artmasına, maliyyə qeyri-sabitliyinə və investisiya fəallığının zəifləməsinə səbəb olur. Məhz buna görə də pul dövriyyəsinin idarə olunmasında təkcə maliyyə mexanizmlərinin deyil, eyni zamanda effektiv idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (DeFond, M., & Zhang, J., 2014, s.275).

İdarə və müəssisələr səviyyəsində, xüsusilə istehsal müəssisələrində pul münasibətləri və bu münasibətlərdən irəli gələn pul axınları sistemi idarəetmənin əsas obyektlərindən birinə çevrilməlidir. İstehsal proseslərinin maliyyələşdirilməsi, xammal və materialların alınması, əməkhaqqının ödənilməsi, vergi və kredit öhdəliklərinin icrası birbaşa pul axınlarının düzgün planlaşdırılmasından və nəzarətindən asılıdır. Bu baxımdan pul axınlarının idarə edilməsi yalnız cari ödənişlərin təşkili deyil, həm də müəssisənin maliyyə dayanıqlığının, kredit qabiliyyətinin və uzunmüddətli inkişaf potensialının qorunması deməkdir (Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C., 2022, s.70).

2007-ci ildə ABŞ-da başlayan və qısa müddət ərzində qlobal miqyas alan dünya maliyyə böhranı göstərdi ki, mövcud maliyyə texnologiyaları, maliyyə münasibətlərinin təşkili formaları və pul axınlarının idarə edilməsi qaydaları bir sıra hallarda müasir iqtisadi çağırışlara cavab vermir. Böhran dövründə maliyyə institutlarının həddindən artıq riskli əməliyyatlara meyillənməsi, nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi və şəffaflığın kifayət qədər olmaması maliyyə sistemində dərin problemlərin üzə çıxmasına səbəb oldu. Bu vəziyyət maliyyə axınlarının idarə olunmasında əsaslı institusional və metodoloji dəyişikliklərin aparılmasının zəruriliyini ortaya qoydu. Böhran təcrübəsi idarəetmə funksiyalarının və təşkilati strukturların təkmilləşdirilməsinin vacibliyini də ön plana çıxardı. Yalnız çevik, şəffaf və risklərə həssas idarəetmə modellərinin tətbiqi şəraitində iqtisadiyyatla maliyyə sistemi arasında, habelə real sektorla bank sektoru arasında dayanıqlı və qarşılıqlı etimada əsaslanan əlaqələr qurmaq mümkündür. Bu əlaqələrin möhkəmləndirilməsi maliyyə resurslarının iqtisadiyyata səmərəli ötürülməsinə və investisiya proseslərinin aktivləşməsinə şərait yaradır.

Bankların, büdcə təşkilatlarının və digər nəzarətedici qurumların öz səlahiyyətləri çərçivəsində pul dövriyyəsinə və maliyyə axınlarına nəzarət funksiyası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Kapitala nəzarətin gücləndirilməsi və maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi maliyyə sabitliyinin qorunmasında əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Lakin praktika göstərir ki, bəzi hallarda nəzarətedici təşkilatların öz fəaliyyətlərinə nəzarət mexanizmlərində və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarında müəyyən boşluqlar mövcuddur.

Məhz bu səbəbdən bir sıra iqtisadçılar bank sektorunda müşahidə olunan maliyyə qeyri-sabitliyi, riskli əməliyyatların artması və idarəetmə qərarlarının qeyri-adekvatlığı ilə bağlı tənqidi mövqelər irəli sürürlər. Bu tənqidlər bankların və digər maliyyə institutlarının risklərin idarə edilməsi sistemlərinin təkmilləşdirilməsinin, daxili nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsinin və şəffaflığın artırılmasının vacibliyini bir daha təsdiqləyir. Nəticə etibarilə, pul dövriyyəsinin və pul axınlarının səmərəli idarə olunması həm makroiqtisadi sabitliyin, həm də ayrı-ayrı müəssisə və maliyyə institutlarının dayanıqlı fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biridir.

Pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə riskləri, daxili nəzarət və beynəlxalq uçot standartlarının tətbiqi müasir maliyyə idarəetməsinin əsas və prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur. Pul vəsaitləri müəssisənin cari fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin edən ən likvid aktivlər olmaqla yanaşı, eyni zamanda idarəetmə və nəzarət baxımından ən həssas uçot obyektlərindəndir. Məhz yüksək likvidlik xüsusiyyəti pul vəsaitlərini maliyyə fırladaqları, mənimləmə halları, qeyri-qanuni ödənişlər və uçot məlumatlarının təhrif edilməsi baxımından daha riskli edir.

Nağd vəsaitlər və bank hesablarındakı pul vəsaitləri gündəlik əməliyyatlarda geniş istifadə edildiyindən, onların uçotunda yol verilən səhvlər, daxili nəzarət mexanizmlərindəki boşluqlar və ya sui-istifadə halları müəssisənin maliyyə nəticələrinə birbaşa və sürətli təsir göstərir. Belə hallar yalnız qısamüddətli likvidlik problemlərinə deyil, eyni zamanda maliyyə hesabatlarının etibarlılığının azalmasına, idarəetmə qərarlarının yanlış qəbul edilməsinə və müəssisənin bazar nüfuzunun zəifləməsinə səbəb ola bilər. Xüsusilə kredit və investisiya münasibətlərində şəffaflığın azalması müəssisənin maliyyə resurslarına çıxış imkanlarını məhdudlaşdırır (Cəfərov E.O., 2015,s.50).

Bu baxımdan pul və pul vəsaitlərinin uçotu yalnız mühasibat texnikası və hesabatların tərtibi ilə məhdudlaşmır, həm də maliyyə risklərinin qabaqlanması və idarə edilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Düzgün təşkil olunmuş uçot sistemi rəhbərliyə pul axınlarının real vəziyyətini vaxtında qiymətləndirməyə, potensial riskləri öncədən müəyyən etməyə və preventiv idarəetmə tədbirləri həyata keçirməyə imkan verir. Eyni zamanda bu sistem maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsinə, daxili nəzarət mexanizmlərinin effektivliyinin artırılmasına və müəssisənin uzunmüddətli maliyyə dayanıqlığının təmin olunmasına xidmət edir.

Cədvəl 1

Azərbaycanda müəssisələr üzrə pul və pul vəsaitlərinin maliyyə göstəriciləri (2020–2024)

Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024
Pul və pul vəsaitlərinin dövriyyə vəsaitlərində payı, %	24,8	26,1	27,5	29,2	30,4
Nağd pul əməliyyatlarının ümumi pul dövriyyəsinə payı, %	38,6	36,9	34,2	31,8	29,5
Bank hesabları üzrə əməliyyatların payı, %	61,4	63,1	65,8	68,2	70,5
Likvidlik çətinliyi yaşayan müəssisələrin payı, %	32,0	29,5	26,8	24,1	22,3
Daxili nəzarət zəifliyi səbəbilə maliyyə pozuntuları, %	18,4	16,9	15,1	13,6	12,2
MHBS tətbiq edən müəssisələrin payı, %	41,0	45,6	49,8	54,3	58,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi “Müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti üzrə statistik göstəricilər” və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı illik hesabatlar və bank sektoru üzrə statistik bülletenlərinə əsasən, müəllif tərəfindən ümumiləşdirilmişdir.

Cədvəldəki məlumatların təhlili göstərir ki, 2020–2024-cü illər ərzində Azərbaycanda müəssisələrin dövriyyə vəsaitləri strukturunda pul və pul vəsaitlərinin payı ardıcıl olaraq artmışdır. Bu göstəricinin 2020-ci ildə 24,8 % olduğu halda, 2024-cü ildə 30,4 %-ə çatması müəssisələrin

likvid aktivlərə üstünlük verdiyini və pul axınlarının idarə edilməsinə daha çox diqqət ayırdığını göstərir. Sözügedən artım iqtisadi mühitdə qeyri-müəyyənliklərin qalması fonunda müəssisələrin likvidlik ehtiyatlarını gücləndirməyə yönəlmiş siyasəti ilə izah oluna bilər.

Cədvəldə diqqət çəkən digər mühüm məqam nağd pul əməliyyatlarının ümumi pul dövriyyəsidəki payının azalmasıdır. 2020-ci ildə 38,6 % təşkil edən bu göstəricinin 2024-cü ildə 29,5 %-ə enməsi Azərbaycanda nağdsız hesablaşmaların genişlənməsi, bank infrastrukturunun inkişafı və rəqəmsal ödəniş alətlərindən istifadənin artması ilə bağlıdır. Nağd pul əməliyyatlarının azalması daxili nəzarət baxımından müsbət tendensiya hesab olunur, çünki bu, saxtakarlıq və uçot risklərinin nisbətən azalmasına şərait yaradır. Bank hesabları üzrə əməliyyatların payının eyni dövrdə 61,4 %-dən 70,5 %-ə yüksəlməsi pul vəsaitlərinin daha çox bank sistemi vasitəsilə idarə edildiyini göstərir. Bu tendensiya maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi, ödənişlərin izlenəbilənliyinin artırılması və maliyyə məlumatlarının daha şəffaf formada formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Likvidlik çətinliyi yaşayan müəssisələrin payının 2020-ci ildə 32,0 % olduğu halda, 2024-cü ildə 22,3 %-ə enməsi daxili nəzarət mexanizmlərinin tədricən təkmilləşdirildiyini və pul axınlarının planlaşdırılmasında müsbət dəyişikliklərin baş verdiyini göstərir. Bu azalma həmçinin bank-müəssisə münasibətlərində intizamın artması və maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının nisbətən yaxşılaşması ilə əlaqələndirilə bilər.

Cədvəldə yer alan məlumatlar daxili nəzarət zəifliyi səbəbilə maliyyə pozuntularının payında da azalma olduğunu nümayiş etdirir. Sözügedən göstəricinin 18,4 %-dən 12,2 %-ə enməsi müəssisələrdə nəzarət prosedurlarının gücləndirilməsi, daxili audit funksiyalarının genişləndirilməsi və müasir uçot texnologiyalarının tətbiqi ilə izah olunur.

Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarını tətbiq edən müəssisələrin payının 2020–2024-cü illər ərzində 41,0 %-dən 58,7 %-ə yüksəlməsi diqqətəlayiq tendensiya kimi qiymətləndirilir. Bu artım maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəlməsinə, maliyyə risklərinin daha sistemli şəkildə idarə olunmasına və investorların maliyyə məlumatlarına olan etimadının artmasına müsbət təsir göstərmişdir. Ümumilikdə, cədvəlin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda pul və pul vəsaitlərinin uçotu sahəsində müşahidə olunan müsbət struktur dəyişiklikləri maliyyə risklərinin azalmasına, daxili nəzarətin gücləndirilməsinə və beynəlxalq uçot standartlarının tətbiqinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə riskləri əsasən likvidlik riski, əməliyyat riski, valyuta riski və saxtakarlıq riski kimi formalaşır və bu risklər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə müəssisənin maliyyə dayanıqlığına ciddi təsir göstərir. Likvidlik riski müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini əməkhaqqı, vergi, kredit və təchizatçı borclarını vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirə bilməməsi ehtimalı ilə bağlıdır. Bu riskin səviyyəsi birbaşa olaraq pul axınlarının düzgün planlaşdırılmasından, daxilolmalar və ödənişlər arasında tarazlığın qorunmasından asılıdır. Pul axınlarının qeyri-dəqiq proqnozlaşdırılması və ya operativ nəzarətin zəif olması müəssisəni maliyyə çətinlikləri ilə üz-üzə qoya bilər.

Əməliyyat riskləri isə əsasən uçot prosesində insan amilindən, texniki səhvlərdən, informasiya sistemlərinin qeyri-kafiliyindən və daxili prosedurların natamam təşkilindən irəli gəlir. Mühasibat uçotunda sənədlərin düzgün tərtib edilməməsi, məlumatların gec və ya səhv daxil edilməsi, habelə avtomatlaşdırılmış sistemlərin kifayət qədər qorunmaması bu risklərin artmasına səbəb olur. Xüsusilə nağd pul əməliyyatlarının çoxluğu nəzarətin çətinləşməsinə, uçotun şəffaflığının azalmasına və sui-istifadə ehtimalının yüksəlməsinə şərait yaradır.

Valyuta riski xarici valyuta ilə aparılan əməliyyatların məzənnə dəyişmələrinə həssas olması ilə xarakterizə olunur. İdxal-ixrac əməliyyatları həyata keçirən, xarici valyutada kredit və ya öhdəlikləri olan müəssisələr üçün bu risk daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Valyuta məzənnəsində baş verən kəskin dəyişikliklər pul vəsaitlərinin real dəyərinin azalmasına, planlaşdırılan pul axınlarının pozulmasına və gözlənilməz maliyyə itkilərinə səbəb ola bilər.

Bu risklərin azaldılmasında daxili nəzarət sisteminin düzgün və sistemli şəkildə qurulması həlledici rol oynayır. Effektiv daxili nəzarət sistemi pul vəsaitlərinin hərəkətinin şəffaflığını təmin etməklə yanaşı, maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsinə və idarəetmə qərarlarının etibarlılığının

artırılmasına xidmət edir. Daxili nəzarət çərçivəsində vəzifələrin ayrılması prinsipi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir; yəni eyni şəxsin həm əməliyyatı icra etməsi, həm də onu uçota alması və yoxlaması yolverilməz hesab olunur.

Səlahiyyətlərin aydın bölüşdürülməsi, ödənişlərin əvvəlcədən təsdiqlənməsi prosedurları, bank və kassa əməliyyatları üzrə müntəzəm uzlaşmalar, habelə nağd vəsaitlərin və digər aktivlərin dövrü inventarlaşması daxili nəzarətin əsas elementləri kimi çıxış edir. Bu mexanizmlər vasitəsilə uçot məlumatlarının dəqiqliyi və etibarlılığı yüksəldilir, maliyyə hesabatlarında təhriflərin qarşısı alınır, eyni zamanda saxtakarlıq və mənimsəmə hallarının minimuma endirilməsi təmin olunur. Güclü daxili nəzarət sistemi pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə risklərinin effektiv idarə olunmasının əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir (İsmayılov N.M, 2017, s.19).

Qloballaşma şəraitində maliyyə bazarlarının inteqrasiyası və kapital axınlarının sərhədlərarası xarakter alması maliyyə hesabatlarının beynəlxalq səviyyədə müqayisəolunan, şəffaf və etibarlı olmasını zəruri edir. Müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən investitorlar, kreditorlar və digər maraqlı tərəflər maliyyə məlumatlarını vahid prinsiplər əsasında dəyərləndirməyə ehtiyac duyurlar. Məhz bu baxımdan Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları (MHBS) pul və pul vəsaitlərinin uçotu üçün ümumi metodoloji çərçivə formalaşdıraraq maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

BMUS pul vəsaitlərinin tanınması, ölçülməsi, təsnifatı və açıqlanması ilə bağlı aydın və konkret tələblər müəyyən etməklə uçotda subyektiv yanaşmaların məhdudlaşdırılmasına və məlumatların vahid prinsiplərlə təqdim olunmasına şərait yaradır. Bu standartlar çərçivəsində pul və pul ekvivalentlərinin dəqiq müəyyən edilməsi, onların maliyyə hesabatlarında düzgün əks etdirilməsi və izahlı qeydlərdə geniş açıqlanması maliyyə məlumatlarının anlaşılabilirliyini və etibarlılığını artırır. Xüsusilə pul axınları haqqında hesabatın tərtibi müəssisənin əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyəti üzrə real pul hərəkətini əks etdirərək onun likvidlik vəziyyəti və maliyyə dayanıqlığı barədə dolğun təsəvvür yaradır. Bu hesabat maliyyə risklərinin, xüsusilə likvidlik riskinin qiymətləndirilməsində mühüm informasiya mənbəyi kimi çıxış edir (Türel T.A, 2008, s.49).

Beynəlxalq uçot standartlarının tətbiqi eyni zamanda daxili nəzarət sistemlərinin təkmilləşdirilməsini stimullaşdıran mühüm amil hesab olunur. Standartlara uyğun uçot aparılması müəssisələrdə uçot proseslərinin sistemləşdirilməsini, nəzarət prosedurlarının formallaşdırılmasını və maliyyə əməliyyatlarının şəffaflığının artırılmasını tələb edir. Bu isə nəzarət mühitinin gücləndirilməsinə, maliyyə risklərinin vaxtında aşkar edilməsinə və onların qarşısının alınmasına imkan yaradır. BMUS-nın tələblərinə əməl edilməsi idarəetmə qərarlarının daha əsaslandırılmış və etibarlı maliyyə məlumatları üzərində qurulmasına şərait yaradır.

Beynəlxalq uçot standartlarının tətbiqi investitorlar, kreditorlar və digər maraqlı tərəflər üçün maliyyə məlumatlarına olan etimadı əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Şəffaf və müqayisəolunan maliyyə hesabatları maliyyə resurslarına çıxış imkanlarını genişləndirir, investisiya mühitini yaxşılaşdırır və müəssisələrin beynəlxalq maliyyə sisteminə inteqrasiyasını sürətləndirir. Bu baxımdan BMUS-nın pul və pul vəsaitlərinin uçotunda tətbiqi yalnız texniki uçot məsələsi deyil, eyni zamanda strateji maliyyə idarəetməsinin və risklərin effektiv idarə olunmasının mühüm aləti kimi qiymətləndirilməlidir.

Maliyyə texnologiyalarının (fintech) sürətli inkişafına baxmayaraq, mövcud risk amillərinin böyük hissəsinin yalnız fintech sektoruna xas olmadığını qeyd etmək vacibdir. Hazırkı mərhələdə fintech şirkətlərinin ümumi maliyyə institutları bazarındakı payı nisbətən məhduddur və 5 %-dən yüksək deyil. Bununla yanaşı, fintech subyektləri ənənəvi maliyyə institutları ilə rəqabət aparmaqla yanaşı, maliyyə bazarında şəffaflığın artırılmasında, xidmətlərin əlçatanlığının genişləndirilməsində və əməliyyat səmərəliliyinin yüksəldilməsində maraqlı tərəf kimi çıxış edirlər. Bu baxımdan onların fəaliyyəti maliyyə bazarında ümumi rəqabət mühitinin və xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşmasına töhfə verir.

Lakin ortamüddətli perspektivdə milli maliyyə bazarı üçün bir sıra mühüm risklər aktuallaşa bilər. Əsas risklərdən biri istehlakçılar və bütövlükdə maliyyə sistemi üçün təhlükə yaradan kiberrisklərin artmasıdır. Rəqəmsal platformaların genişlənməsi, onlayn ödəniş sistemlərinin və

elektron maliyyə xidmətlərinin yayılması maliyyə sabitliyinə, o cümlədən qlobal səviyyədə sistem risklərinə təsir göstərə biləcək kibertəhlükəsizlik problemlərini ön plana çıxarır.

Digər mühüm risk amili maliyyə bazarı iştirakçılarının süni intellekt və alqoritmik modellərdən geniş istifadə etməsi ilə bağlıdır. Bu texnologiyalar böyük həcmli məlumatların emalı və qərarvermə proseslərinin sürətləndirilməsi baxımından üstünlüklər yaratsa da, modellərin yanlış qurulması, məlumatların qeyri-dəqiq təfsiri və kifayət qədər yoxlanılmaması səhv maliyyə qərarlarının qəbul edilməsinə səbəb ola bilər. Nəticədə bu hal maliyyə risklərinin düzgün qiymətləndirilməməsinə və maliyyə sabitliyi üçün əlavə təhdidlərin formalaşmasına gətirib çıxara bilər (Xudaverdiyeva K.A., 2025, s.300).

Bundan əlavə, maliyyə innovasiyalarının tətbiqində müşahidə olunan yüksək sürət də risk mənbəyi kimi çıxış edir. Bir sıra hallarda yeni maliyyə məhsulları və texnologiyalar bir neçə ay ərzində bazara daxil olduğu halda, tənzimləyici mühitin uyğunlaşdırılması daha uzun zaman – ən azı bir il tələb edir. Bu zaman fərqi maliyyə bazarının sərhədlərinin qeyri-müəyyənləşməsinə, bazar strukturunun mürəkkəbləşməsinə və parçalanmasına səbəb olur. Nəticədə risklərin idarə olunması çətinləşir və maliyyə bazarında sistemli risklərin yaranma ehtimalı artır.

NƏTİCƏ

Pul və pul vəsaitlərinin uçotu müasir maliyyə idarəetməsində xüsusi strateji əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, maliyyə risklərinin səviyyəsinə və müəssisələrin ümumi maliyyə dayanıqlığına birbaşa təsir göstərir. Pul vəsaitləri ən likvid aktivlər kimi müəssisənin cari öhdəliklərini icra etmək qabiliyyətini müəyyən etsə də, eyni zamanda yüksək risk daşıyan uçot obyektləri sırasında yer alır. Bu səbəbdən pul və pul vəsaitlərinin uçotunun düzgün təşkili maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi və risklərin azaldılması baxımından həlledici rol oynayır.

Pul və pul vəsaitlərinin uçotunda əsas maliyyə riskləri likvidlik, əməliyyat, valyuta və saxtakarlıq riskləri daha çox daxili nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi və uçot proseslərinin qeyri-kamilliyi ilə əlaqədardır. Effektiv daxili nəzarət sisteminin qurulması, vəzifələrin ayrılması, ödənişlərin təsdiqi, müntəzəm uzlaşmalar və inventarlaşma tədbirləri bu risklərin minimuma endirilməsində əsas alətlər kimi çıxış edir. Güclü daxili nəzarət yalnız maliyyə pozuntularının qarşısını almır, eyni zamanda maliyyə hesabatlarının etibarlılığını və idarəetmə qərarlarının keyfiyyətini artırır.

Qloballaşma şəraitində beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarının tətbiqi pul və pul vəsaitlərinin uçotunda şəffaflığın və müqayisəolunanlıqın təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları (BMUS) pul vəsaitlərinin tanınması, ölçülməsi və açıqlanması üzrə vahid yanaşma formalaşdıraraq maliyyə risklərinin daha düzgün qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Xüsusilə pul axınları haqqında hesabat müəssisənin likvidlik vəziyyəti və maliyyə sabitliyi barədə obyektiv informasiya mənbəyi kimi çıxış edir.

Ümumilikdə, aparılan araşdırma sübut edir ki, pul və pul vəsaitlərinin uçotunda maliyyə risklərinin effektiv idarə olunması daxili nəzarət sistemlərinin gücləndirilməsi və beynəlxalq uçot standartlarının ardıcıl tətbiqi ilə birbaşa bağlıdır. Bu yanaşma müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını artırır, investor və kreditor etimadını möhkəmləndirir və uzunmüddətli perspektivdə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına şərait yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İsmayılov N.M., (2017). “Maliyyə hesabatının tərkibi.Maliyyə hesabatı sistemlərinin təsnifatı problemləri”, Bakı, səh.16-21.
2. Xudaverdiyeva K.A., (2025). “Rəqəmsal iqtisadiyyat fondlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması”, Bakı-2025, səh 300-306
3. Xudaverdiyeva K.A., (2012). “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə (kommersiya təşkilatları üçün) 5 nömrəli milli mühasibat uçotu standartla”, Tədris-metodiki vəsait. Bakı, səh. 1-41
4. Xudaverdiyeva K.A., (2014). “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə mühasibat uçotu standartları” Bakı, səh 123-125

5. Cəfərov E.O. "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat üzrə" Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartının tətbiqi ilə bağlı bəzi nəzəri aspektlər //Mühasibat uçotu, audit və iqtisadi təhlil, 2015.- №9 (279), s.44-58.
6. Brigham, E.F., & Ehrhardt, M.C. (2022). Financial Management: Theory and Practice (16th ed.). Boston: Cengage Learning.
7. Anthony, R.N., Hawkins, D.F., & Merchant, K.A. (2019). Accounting: Text and Cases (14th ed.). New York: McGraw-Hill Education.
8. DeFond, M., & Zhang, J. (2014). A review of archival auditing research. Journal of Accounting and Economics, 58(2–3), 275–326. <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2014.09.002>
9. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). Müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti üzrə statistik göstəricilər. Bakı.<https://www.stat.gov.az>
10. Türel T.A., Selvi S.Y., (2008). "Riskten Korunma Muhasebesi ve Finansal Tablolarda Raporlanması". İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

K.A.Khudaverdiyeva

PhD, assoc. prof., Azerbaijan State University of Economics

A.A.Balabayli

master student of Azerbaijan State University of Economics

Financial risks, internal control and application of international accounting standards in cash and cash accounting

Abstract

This study examines the aspects of identifying and managing financial risks (liquidity, transaction, currency and fraud risks) in cash and cash accounting, the role of the internal control system, as well as the impact of the application of international accounting standards, in particular International Financial Reporting Standards (IFRS), on the transparency and reliability of accounting. The study systematically analyzes how standard requirements for the recognition, measurement, classification and disclosure of cash contribute to reducing risks in the financial statements of enterprises.

The purpose of the study is to determine the importance of effective internal control mechanisms (segregation of duties, approval of authorities, reconciliations, control procedures) and IFRS-compliant accounting practices in reducing financial risks in cash and cash accounting, as well as to formulate practical recommendations for enterprises. In this context, the monitoring of cash flows, strengthening of the control environment and the impact of disclosures in accordance with standards on decision-making are assessed.

Keywords: *cash, financial risks, liquidity risk, operational risk, internal control system, financial statements.*